

Radim Marada (ed.): Dilemata občanské společnosti

Sociální studia 2005 (1), Brno, FSS MU, 214 s.

Časopis *Sociální studia* vydávaný Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity se na rozdíl od *Sociologického časopisu* důsledně drží praxe vydávání monotematických čísel, a lze říci, že s velmi zajímavými výsledky. Témata čísel jsou volena šťastně a potvrzují skutečnost, že námětů, na které dnes mohou společenští vědci zaměřit svou ostrovtipnou pozornost, leží před našima očima nepřeberně mnoho. Uvedme na doklad tohoto tvrzení aspoň náměty posledních ročníků 2004–2006: „Rozšířená Evropa: Předpoklady, důsledky, problémy“ (1/2004 – aktuálně ke vstupu České republiky do EU), „Displacement / Vymístění“ (2/2004), „Dilemata občanské společnosti“ (1/2005), „Divočina – mezi přírodou a kulturou“ (2/2005), „Život v pohybu“ (1/2006). Sympatické je na *Sociálních studiích* nepochybně také časté a zcela samozřejmě střídání oborových perspektiv, minimálně v rozpětí sociologie – sociální teorie – politologie – mezinárodní vztahy, ale spíše v celé škále studijních oborů, jež FSS v současné době nabízí (tj. také včetně environmentalistiky, evropských studií, gender studies, mediálních studií, psychologie, sociální antropologie, sociální politiky a sociální práce).

Monotematické číslo „Dilemata občanské společnosti“ editované Radimem Maradou, který je, poznamenáno na okraj, zároveň šéfredaktorem časopisu, patří k těm, u kterých existují dobré důvody, proč by si jej měli všimnout zájemci o danou problematiku. Například proto, že většina příspěvků je teoretická a domácích prací přístupujících k občanské společnosti z teoretické perspektivy je stále poskrovnu. Pokud nějaké existují, pak pocházejí jistě nikoli náhodou od autorů, jejichž články jsou v čísle zastoupeny. Sem patří například Maradova monografie *Kultura protestu a po-*

litika každodennosti (Brno: CDK 2003), stejně jako práce Karla B. Müllera *Češi a občanská společnost* (Praha: Triton 2002) nebo společná studie mimořádně produktivního Pavla Barši a Ondřeje Císaře *Levice v postrevoluční době* (Brno: CDK 2004). I pro čtenáře obeznámené s těmito knihami však *Dilemata občanské společnosti* zůstávají zajímavou a novou četbou.

Hlavním důvodem, pro který je číslo v domácím prostředí zatím výjimečné, je jeho zaměření na vnitřní rozpory občanské společnosti. Této kritické větvi zkoumání občanské společnosti se totiž dosud u nás věnovalo málo pozornosti. Převládající domácí pohledy na občanskou společnost v laické veřejnosti vystihuje zjednodušená dichotomie: základní prvek demokracie, nezbytná protiváha státu a trhu – nebo podezřelá oblast prosazování partikulárních zájmů pod rouškou služby obecnímu blahu vyznačující se ve srovnání se státem a privátní sférou nízkou legitimitou a úrovní profesionality. Editor i autoři jsou od takového zjednodušeného, jednoznačně pozitivního nebo naopak negativního chápání občanské společnosti spolehlivě daleko. Na jednu stranu docenují normativní význam ideálu občanské společnosti, ale na straně druhé dovedou poukázat na nedostatky a selhání, které se nikoli překvapivě objevují v praxi občanské společnosti. Radim Marada rozlišuje čtyři základní paradoxy, které vznikají z rozporu mezi přitažlivostí ideálu a odpudivostí ne zcela podařené realizace, a tím i současně načrtává trasu, po níž putují jednotlivé příspěvky.

Historický paradox tkví podle Marady ve skutečnosti, že občanská společnost a ji doprovázející rovnostářský a univerzalistický étos se historicky objevila v jistých milieu euroatlantických společností, která nijak zvlášť otevřená a rovnostářská nebyla. Početné příklady tohoto stavu přináší úvodní text Franka Trentmanna, jehož význam jako vůbec první česky vydané historickosociologické studie věnující se kritickému srovnávacímu zkoumání dějin ob-

čanské společnosti ve střední a západní Evropě nezmenšuje ani okolnost, že jde o překlad převzatý ze sborníku, v němž tato studie plní roli úvodního příspěvku (F. Trentmann (ed.). *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*. Oxford: Berghahn Books 2003). Trentmann na historickém materiálu z Německa a Británie dokládá pro českou společnost dosud málo prozkoumané případy existence sdružení přispívajících k sociální exkluzi a netoleranci a upozorňuje též na skryté mocenské nároky mnoha zanícených praktikantů občanské společnosti – například, ale samozřejmě nejen, v Anglii viktoriánské epochy – snažících se proměnit k obrazu svému domnělé „hříšníky“ a „zrůdy“, ať už doma nebo v (kolonizovaném) zahraničí.

Politický paradox občanské společnosti spočívá podle Maradova názoru v tendenci, jejíž analýze věnoval, jak známo, značnou pozornost Jürgen Habermas: instituce umožňující vznik občanské společnosti – moderní stát a trh – občanskou společnost stále více omezují a oslabují. Stať Ondřeje Císaře sleduje toto riziko v oblasti rodící se kosmopolitní občanské společnosti a nachází zde nesoulad mezi akceschopností globalizovaných politických a ekonomických institucí a nedostatečným rozvojem adekvátních institucí občanské společnosti. Ty jsou podle autorova názoru stále ještě příliš silně strukturovány národními politickými a ekonomickými podmínkami (s. 103). Karel B. Müller se ve svém příspěvku věnuje jiné stránce *politického paradoxu*, a sice (dys)funkčnosti lobbingu v české společnosti, stíženě podle Müllerovy diagnózy hlubokou ztrátou důvěry i sebedůvěry a dalšími následky nedemokratické minulosti. Müller v této souvislosti hovoří o přežívajícím „centralisticko-byrokratickém pojetí veřejného zájmu a politiky“ (s. 111), jehož možné překonání očekává od obnovy (sebe)důvěry českých občanů a od reflektované inspirace přístupy k lobbingu v zemích s delší demokratickou tradicí.

Tzv. *edukační paradox* představuje pro Radima Maradu skutečnost, že „idea občanské společnosti sama kultivuje své vlastní oponenty a oponentky“ (s. 10, kurziva zrušena). Tato vnitřní kontradikce občanské společnosti by mohla být jistě s prospěchem promyšlena ve vztahu k obdobnému paradoxu tolerance, který jak ukázal např. John Rawls, spočívá v tom, že tolerantní společnosti se musí umět vypořádat s problémem, od jakého okamžiku již nelze tolerovat netoleranci. Marada však místo toho volí neméně zajímavou paralelu s marxismem, jehož údělem bylo stát se státní ideologií, a tím podobně jako jiné oficiální doktríny také neúnavným výrobcem herezí, které byl nucen sám vzápětí potírat. Podobně tedy i občanská společnost v očích svých kritiků představuje ideu vytvářející a současně i potlačující různé druhy herezí, protože v rozporu se svým důrazem na zásadní význam rovnosti mezi lidmi jakožto občany má nepřekonatelnou tendenci odsouvat některé skupiny na okraj, a tím jim upírá rovnoprávnost.

Vedle např. feministické kritiky občanské společnosti, která v čísle není zastoupena, lze tuto námitku formulovat také třeba z pozice obhajoby práv etnických skupin a imigrantů. Andrea a Pavel Baršovi ve svém textu mapují proměnu imigračních politik vybraných západních zemí a České republiky od multikulturního modelu k občanské integraci, jejímž jádrem je „vymezení minimálního závazného rámce společenské soudržnosti“ (s. 61). Pokles popularity multikulturního přístupu v posledních letech vysvětlují proměnou povahy konfliktu probíhajícího uvnitř společností majících významný počet přistěhovalců z etnicko-kulturního na ideologicko-náboženský. Současně formulují tezi, že odmítání některých prvků multikulturalismu nelze chápat jako výhradní doménu xenofobní pravice, ale je reakcí širších vrstev obyvatelstva na reálné probíhající protizápadní radikalizaci části přistěhovalců. V jiném článku sledují Csaba Szaló a Nó-

ra Hamar, jak se etnokulturní identita příslušníků etnických a národnostních menšin utváří pod vlivem institucí, které se specializují na jejich reprezentaci. S oporou v klíčových konceptech Pierra Bourdieu analyzují případ festivalu „Multikulturní Brno“ a způsoby, jimiž česká vláda usiluje o začlenění menšinových komunit do širší společnosti. Vadou těchto snah o dosažení sociální inkluze je však podle autorů jejich orientace na etnokulturní vymezení české identity, jež nutně vede k vyloučení jiných etnokulturních identit. Nápravu autoři spatřují v důslednějším zaměření na podporu politické identity a jí odpovídajícího konceptu (v tomto případě českého) občanství.

Čtvrtý a poslední paradox občanské společnosti, který Marada rozlišuje, je tzv. *paradox institucionalizace*. Sám autor jej formuluje dostatečně výstižně: „institutionální vítězství občanské společnosti ohrožuje její vlastní étos“ (s. 11). Tímto tématem se číslo nejvíce blíží výzkumu formalizovaného občanského sektoru, který mnohdy zvláště u praktiků z neziskových organizací může splývat s celou občanskou společností. Magdaléna Štovíčková-Jantulová se věnuje profesionalizaci jako jedné součásti institucionalizace české občanské společnosti, která má závažné důsledky s bohatým konfliktním potenciálem pro samotné neziskové organizace. Autorka na základě svého empirického šetření dokládá, že profesionalizace přispívá k prohloubení specializace a dělby práce a posiluje nerovnosti i hierarchické vztahy uvnitř dosud často velmi neformálních a rovnostářských organizací, avšak současně oslabuje mocenské asymetrie založené na osobním charizmatu. Profesionalizace také výrazně znehodnocuje status dobrovolníků, kteří v oblasti pracovní kompetence a vlivu na řízení organizace nemohou konkurovat stále profesionálnějšímu zaměstnancům.

Důsledky profesionalizace mimo jiné i pro další vývoj dobrovolnictví se v závěrečné stati monočíslo věnuje i jeho editor. Krom toho, že se důkladněji než v edito-

riálu zabývá rizikem kolonizace občanské společnosti státem a trhem, se Marada také snaží předestřít alternativní a pozitivnější scénář důsledků profesionalizace poukazem na příklad západních neziskových organizací, které se kvůli tomu, aby jim zůstala jejich občanská image, rozhodly zachovat významný podíl dobrovolnické práce na svých aktivitách. Ani tyto a podobné snahy však nemohou zabránit tomu, aby pole občanského sektoru nebylo i nadále rozdělené hlubokými vnitřními napětími. „Základní kulturní kontradikcí neziskového sektoru“, zní Maradovo závěrečné shrnutí rozporuplné situace uvnitř institucionalizované části občanské společnosti, „zůstává, že si jeho mluvčí osvojili étos komunity a vzájemné empatie ... – zatímco nové institucionální formy občanského aktivismu od počátku diktují jiné hodnotové tempo“ (s. 166–7).

Nebylo by zcela korektní vůči autorům dvou recenzních statí, Pavlu Procházce a Petru Kouřilovi, a autorkám a autorům několika recenzí nezmínit, že monotematické číslo je doplněno čtivými a výživnými úvahami o řadě významných knih k problematice občanské společnosti vydaných v posledních letech v zahraničí. Nechybí mezi nimi práce velmi známých autorů, jako jsou Richard Sennett, John Urry, Charles Tilly nebo John A. Hall, což jen mimochodem potvrzuje, že kdo se zabývá občanskou společností, nekráčí zrovna po zarostlých chodnících soudobých sociálních věd.

Monotematické číslo *Sociálních studií* věnované dilematům občanské společnosti nabízí řadu zajímavých náhledů do různých problematických souvislostí, o které v případě pojmu i reality občanské společnosti není nouze. Do čísla by jistě bylo možné zařadit i další jinak tematicky zaměřené příspěvky, protože oblast zkoumání občanské společnosti je nesmírně široká. Avšak důležitá je spíše skutečnost, že to, co v něm publikováno bylo, pomáhá zaplnit některé mezery v domácím zpracování této pro-